

KULTUROWY KONTEKST PROCESU FORMOWANIA TOŻSAMOŚCI

JOLANTA MILUSKA

Instytut Psychologii

UAM Poznań

THE CULTURAL CONTEXT OF THE PROCESS OF IDENTITY FORMATION

Summary. The article brings us closer to the understanding of the cultural context of identity formation during the adolescence. The presented reasearches are based on the theories of E. Erikson (1970, 1982) and J. Marcia (1966) which create the foundation for the interpretation of specificity of this process among girls and boys.

The sample consists of 80 pupils of primary and secondary schools, 40 girls and 40 boys, aged 13 – 19. In research semistandarized interview was used to establish the general identity status and identity statuses in seven areas of activity. The obtained results show the higher level of identity among girls than boys.

The discussion is concerned on the specificity of Polish culture which is described on Masculinity – Femininity dimension. Many of cultural elements emphasize the value of femininity and extend chances of women for achieving the identity. The Polish culture promotes the development of men less than women.

Proces formowania przez młodzież tożsamości odbywa się w określonym kontekście społeczno-kulturowym, który warunkuje zarówno specyfikę społecznego wpływu, jak też swoistość obszarów i sposobów autokreacji. Ważny dla tego procesu może okazać się cały system organizacji życia społecznego i wzmacniających go symboli, określający dostęp do różnych pułapów rozwojowych. Dla wyrażenia tej idei E. Erikson wprowadza pojęcie etosu, który stanowią „zasadnicze modalności organizowania doświadczenia” właściwego grupie (Erikson 1982, s. 22). Etos wyrażają specyficzne zachowania i rytuały, właściwe dla określonych faz rozwoju członków danej grupy, które w różnym stopniu przyczyniają się do dalszych osiągnięć rozwojowych jednostki, rozwój ten wspomagając lub blokując.

Wyniki porównawczych badań kulturowych pozwalają wyróżnić inne jeszcze podstawy opisu warunków rozwoju na poziomie jednostkowym i społecznym, którymi są: dystans władzy, indywidualizm vs. kolektywizm, męskość vs. kobie-

cość, unikanie (Hofstede 1980) oraz długoterminowa orientacja (Hofstede 1991). Te nasycone czynnikiem kultury wymiary, poza znaczeniem dla rozumienia sfery motywacji jednostki, mają też sens społeczny. Dystans władzy oraz zakres unikania decydują o sposobie, w jaki ludzie organizują się w grupy, orientacja długoterminowa wpływa na to, jak dysponują oni zasobami (bogactwa naturalne, środki finansowe) i odgrywa rolę w działaniach ekonomicznych, natomiast indywidualizm – kolektywizm oraz męskość – kobiecość określają zasadniczy wzór cech i zachowań ludzi, stanowiąc ogólne społeczne, choć podlegające psychologicznej interpretacji, *milieu*.

Prezentowane badania nad płciowym zróżnicowaniem procesu formowania tożsamości w okresie dorastania ujawniają w wysokim stopniu specyfikę polskiej kultury, opisaną na wymiarze męskości – kobiecości. Można w niej upatrywać ważnego czynnika odpowiedzialnego za sposób rozwiązywania przez dziewczęta i chłopców kryzysu adolescencyjnego.

Tożsamość – podstawowe osiągnięcia rozwojowe okresu dorastania

Teoretyczną podstawą badań jest teoria rozwoju psychospołecznego opracowana przez E.H. Eriksona (1970) oraz paradygmat statusów tożsamości zaproponowany przez J. Marcję (1966). Zdaniem Eriksona, choć podstawowy dla jego teorii problem tożsamości znajduje swoje rozwiązanie we wszystkich stadiach cyklu życia, to jednak pierwszym okresem, w którym występuje konieczna dla ukonstytuowania dojrzałej tożsamości konfiguracja czynników fizjologicznych, poznawczych oraz społecznych jest okres adolescencji, czyli czas między 12 i 18 rokiem życia. Zadania rozwojowe tego okresu są dla dziewcząt i chłopców podobne i koncentrują się wokół walki o tożsamość, polegającej na eksplorowaniu możliwości, eksperymentowaniu z rolami, ustalaniu struktury celów, wyrażającej przekonanie o stopniu ich ważności, w trakcie którego to procesu tożsamość uzyskuje psychologiczne zakorzenienie. W przypadku, gdy jest to niemożliwe, pojawia się dyfuzja jako opozycja w stosunku do ukonstytuowanej tożsamości.

J. Marcja proponuje mówić o czterech stylach radzenia sobie z zadaniem ustalania tożsamości: o dyfuzji, tożsamości przejętej (*foreclosure*), moratorium i tożsamości osiągniętej. Są to inaczej statusy tożsamości, których kryterium wyróżnienia jest „kryzys” oraz „wybór”. „Kryzys” dotyczy okresu zaangażowania w podejmowanie decyzji, natomiast „wybór” opisuje wynik tego procesu oraz określa zakres zaangażowania w potwierdzające decyzję działania. Choć stopień rozwojo-

wego zaawansowania statusów tożsamości jest przedmiotem dyskusji, to jednak najczęściej przyjmuje się istnienie następującego ich porządku: tożsamość osiągnięta, moratorium, tożsamość przejęta oraz dyfuzja tożsamości, gdzie status pierwszy opisuje najwyższy poziom tożsamości. Tożsamość osiągnięta („identity achievement”) charakteryzuje osobę, która doświadczyła kryzysu i samodzielnie podjęła względnie trwałe decyzje, wyrażające jej osobiste przekonania. „Moratorium” opisuje osobę, która aktualnie znajduje się w stanie kryzysu i aktywnie analizuje różne alternatywy. Osoba klasyfikowana jako „tożsamość przejęta” nie doświadczyła nigdy kryzysu, lecz dysponuje jasnymi celami i przekonaniami, które przyjęła od osób znaczących, natomiast osoby z dyfuzją tożsamości, nawet jeśli przeszły etap kwestionowania dotychczasowych opcji, nie są zdolne osiągnąć etapu rekonstrukcji tożsamości w postaci nowych wyborów.

Identyczność zadań rozwojowych okresu adolescencji oraz dostępność wszystkich poziomów tożsamości nie oznacza jednak identyczności „trudu tożsamościowego”, określonego specyfiką doświadczeń młodych ludzi. Zwracają na to uwagę krytycy koncepcji E. Eriksona, podkreślający nieobecność czynnika płci, który może uczestniczyć w podzieleniu linii rozwojowej dziewcząt i chłopców (Schiedel, Marcia 1985). Prezentacja „męskiej” linii rozwoju może tłumaczyć przekonanie o większej dostępności tożsamości dla mężczyzn niż kobiet. Badania dowodzą, że proces konstruowania tożsamości przez dziewczęta i chłopców, choć formalnie podobny, określony jest treściami różnych dziedzin życia, które decydują o innym stopniu trudności dochodzenia do koncepcji własnej osoby, stwarzając ułatwienia i progi przedstawicielom obojga płci. Działają tu społeczne presje, odzwierciedlające przekonanie o dymorfizmie ról płciowych, które mogą decydować o innych dla dziewcząt i chłopców podstawach ich tożsamości: interpersonalnych dla tych pierwszych (małżeństwo, macierzyństwo, koncepcja ról płciowych) i intrapersonalnych dla drugich (praca, polityka, religia).

Jednym ze wspólnych zadań okresu dorastania jest poszukiwanie nowych punktów odniesienia w postaci idei oraz wzorców kulturowych i osobowych, którym młody człowiek mógłby być wierny, którym – bez naruszania własnej autonomii chciałby się podporządkować. Ta droga określania własnej tożsamości może oznaczać poszukiwanie rozwiązań w postaci wyborów religijnych i politycznych. Badania nad młodzieżą, prowadzone na podstawie paradygmatu statusów tożsamości dostarczają wyników niespójnych. W zakresie wyborów religijnych stwierdzono brak systematycznych różnic. A. Waterman i S. Archer ustalili na przykład, że chłopcy częściej dysponują tożsamością przejętą, natomiast dziewczęta – tożsamością dyfuzyjną (Waterman, Archer 1979). H. Grotevant nie wykazał żadnych różnic płciowych (Waterman 1982). Równie niespójne wyniki dotyczą

polityki. Według H. Grotevanta (Waterman, op. cit.) studenci osiągają tożsamość, podczas gdy studentki są w okresie moratorium. Zdaniem A. Watermana i S. Archer (op.cit.) mężczyźni z tej grupy wiekowej mają tożsamość przejętą, natomiast kobiety – dyfuzyjną. Brak różnic wśród studentów ujawniają badania J. Orlofsky'ego (Orlofsky 1978). Wśród tych licznych wyników jeden wydaje się dostatecznie potwierdzony: ani religia, ani polityka, niezależnie od teoretycznych założeń i charakterystyki badanych grup (wiek, typ szkoły), nie okazały się znaczącą dla młodzieży podstawą budowania tożsamości.

W okresie adolescencji młody człowiek próbuje także określić własną tożsamość zawodową, układając różne warianty planów i marzeń i testując ich dopasowanie do „ja”. W badaniach nad poziomem tożsamości zawodowej stwierdzono, że uczestniczący w nich studenci nieco częściej niż studentki demonstrowali tożsamość osiągniętą lub przejawiali więcej eksploracji alternatyw. U kobiet częściej obserwowano tożsamość dyfuzyjną lub nadaną (Hodgson, Fisher 1979). Inne badania nie potwierdzają jednak tego spójnego wzoru wskazując, że nie ma różnic w zakresie stabilności i jasności wyborów w grupie chłopców i dziewcząt (Poe 1991) lub że to dziewczęta mają lepiej określoną tożsamość zawodową, wykazując większe przekonanie o stabilności własnych zainteresowań i decyzji (Savickas 1985).

Trzecim zadaniem rozwojowym okresu dorastania jest ustalenie tożsamości płciowej. Ponowne, po okresie latencji, odkrycie ciała, ciekawość i niepewność, które ono wzbudza, uświadomienie sobie seksualnych dążeń, prowokuje pytania o możliwe role i zachowania. Sposobem uzyskiwania odpowiedzi na nie jest eksperymentowanie, w toku którego dorastający ustala oraz potwierdza swoją tożsamość płciową. W przypadku dziewcząt szczególnie ważna jest świadomość konsekwencji istnienia „wewnętrznej przestrzeni”, a więc możliwość urodzenia dziecka, inkorporowanej do tożsamości i stanowiącej podstawę życiowych wyborów. Przyszłe ojcostwo jest możliwym, choć słabiej zarysowanym elementem tożsamości chłopca. Badania dowodzą, że zainteresowanie małżeństwem i rodziną jest wyższe w grupie dziewcząt niż chłopców (Morinaga i in. 1993). Wspólnotowo zorientowanym dziewczętom łatwiej bowiem o rozszerzenie pierwotnej więzi z matką, która znajduje teraz urzeczywistnienie w planowanych związkach heteroseksualnych. Potwierdzeniem tego wniosku są wyniki badań w paradygmacie statusów tożsamości. Ustalono, że obszar postaw wobec ról płciowych, który pośrednio dowodzi stosunku do innych obszarów interpersonalnego funkcjonowania jest jedynym, w którym pojawiły się systematyczne różnice płciowe: studenci mają zwykle tożsamość przejętą lub dyfuzyjną, podczas gdy studentki – osiągniętą i moratoryjną (Hodgson, Fisher 1979).

Badania własne

Założenie o znaczeniu kulturowych wymiarów dla procesu formowania tożsamości przez młodzież stanowi podstawę badań własnych. Ich wyniki pozwalają uzupełnić dane pochodzące z innego kręgu kulturowego oraz wyeksponować kulturową zasadę ich interpretacji.

Badaniu poddano 80 dobranych losowo uczniów poznańskich szkół podstawowych i średnich (szkoły zawodowe i licea ogólnokształcące), w tym 40 dziewcząt i 40 chłopców, w wieku 13–19 lat. Podgrupę młodszą, 13–15 lat stanowiło 15 dziewczynek i 15 chłopców ze szkół podstawowych, a podgrupę starszą, 16–19 lat, 25 dziewcząt i 25 chłopców ze szkół średnich. Wiek osób badanych odpowiada potencjalnemu kryzysowi okresu dorostania.

Zastosowano semistandardyzowany wywiad według projektu S. Archer oraz A. Watermana (1989). Zdecydowano się na analizowanie doświadczeń osób badanych w siedmiu obszarach: trzech wyrażających kobiecą orientację („Małżeństwo i rola współmałżonka”, „Rola rodzicielska” i „Postawy wobec ról płciowych”), trzech obszarach wyrażających potencjalną męską dominację („Praca zawodowa”, „Religia”, „Polityka”) oraz w jednym obszarze potencjalnego konfliktu między dziedziną „męską” („Praca zawodowa”) oraz „kobięcą” („Rodzina”). Celem wywiadu było ustalenie, czy osoba badana spełnia dwa kryteria, na podstawie których można określić status jej tożsamości, to znaczy, czy przechodzi ona lub przeszła przez okres eksploracji (kryzys) oraz czy dokonała wyborów. Semistandardyzacja wywiadu odnosi się do możliwości zastosowania dodatkowych pytań, służących ustaleniu tych faktów oraz do zasad doboru obszarów określania tożsamości. Zebrany materiał podlegał ocenie czterech przeszkolonych sędziów kompetentnych, którzy przydzielali osobie badanej status globalny („tożsamość osiągnięta”, „moratorium”, „tożsamość przejęta” lub „dyfuzja”), lub też oceniali w kategoriach statusów tożsamości jej doświadczenia w kolejnych, szczegółowych obszarach działania.

Tabela 1. Globalne statusy tożsamości: młodzież (N = 80)

Statusy tożsamości \ Badani	Cała grupa		Dziewczęta		Chłopcy	
	Liczba osób	%	Liczba osób	%	Liczba osób	%
Dyfuzja	24	30.00	8	20.00	16	40.00
Przejęta	23	28.75	9	22.50	14	35.00
Moratorium	24	30.00	15	37.50	9	22.50
Osiągnięta	9	11.25	8	20.00	1	2.50

Wyniki prezentujące rozkład statusów globalnych przedstawia tabela 1. Wyniki te wskazują, że niewiele młodych osób jest spostrzeganych jako te, które osiągnęły zdolność samodzielnej eksploracji i ustanawiania wyborów. Dominuje dyfuzja, dowodząca nieustalonej tożsamości oraz moratorium, świadczące o kryzysie tożsamości, choć opisuje on sytuację zaledwie trzeciej części badanych. Młodzież nadal w dużym stopniu przejawia zależność od osób znaczących. Jednocześnie płeć różnicuje rozkład statusów globalnych ($\chi^2 = 10.698$, $p < 0.05$): chłopcy znacząco rzadziej niż dziewczęta uzyskują statusy wyższe ($\chi^2 = 8.717$, $p < 0.01$). Istnieje też różnica w zakresie dyfuzji, która częściej występuje u chłopców ($\chi^2 = 2.917$, $p < 0.05$). Wyniki te wskazują na większe zaawansowanie rozwojowe młodych kobiet niż młodych mężczyzn.

W celu ustalenia bardziej szczegółowych różnic w statusach tożsamości określono statusy tożsamości dla siedmiu obszarów: plany zawodowe, role małżeńskie, role rodzicielskie, potencjalny konflikt rodzina – praca, religia, polityka oraz role płciowe.

Wyniki przedstawiają tabele 2 i 3.

Tabela 2. Statusy tożsamości w obszarach: dziewczęta (N = 40)

Obszary	Statusy tożsamości	Dyfuzja		Przejęta		Moratorium		Osiągnięta	
		Liczba osób	%	Liczba osób	%	Liczba osób	%	Liczba osób	%
1. Plany zaw.		16	19.28	9	10.34	14	21.54	1	2.22
2. Małżeństwo		10	12.05	8	9.20	13	20.00	9	20.00
3. Dzieci		4	4.82	18	20.69	7	10.77	11	24.44
4. Rodz. – praca		7	8.43	13	14.94	10	15.38	10	22.22
5. Religia		10	12.05	13	14.94	7	10.77	10	22.22
6. Polityka		25	30.12	12	13.79	3	4.62	0	0.00
7. Role płc.		11	13.25	14	16.09	11	16.92	4	8.89
Suma i % (w stosunku do wszystkich obszarów)		83	29.64	87	31.07	65	23.21	45	16.07

U dziewcząt stwierdzano najczęściej tożsamość przejętą od osób znaczących. Dotyczy to przede wszystkim wyobrażenia ról rodzicielskich i ról płciowych. Drugim statusem jest dyfuzja tożsamości (polityka i plany zawodowe). Moratorium to trzeci pod względem częstości atrybucji status. Dziewczęta eksplorują głównie plany zawodowe i role małżeńskie, a najmniej interesuje je polityka. Osiągnięcie tożsamości jest na tym etapie rozwoju zadaniem dla dziewcząt trudnym, choć możliwym do spełnienia. Badane ustaliły samodzielnie tożsamość przede wszystkim w obszarze ról rodzicielskich, rodzina – praca, religia oraz role małżeńskie.

Tabela 3. Statusy tożsamości w obszarach: chłopcy (N = 40)

Obszary	Statusy tożsamości	Dyfuzja		Przejęta		Moratorium		Osiągnięta	
		Liczba osób	%	Liczba osób	%	Liczba osób	%	Liczba osób	%
1. Plany zaw.		10	8.62	9	10.23	10	20.41	11	40.74
2. Małżeństwo		19	16.38	10	11.36	9	18.37	2	7.41
3. Dzieci		13	11.21	17	19.32	6	12.24	4	14.81
4. Rodz. – praca		19	16.38	10	11.36	10	20.41	1	3.70
5. Religia		12	10.34	18	20.45	7	14.29	3	11.11
6. Polityka		23	19.83	10	11.36	4	8.16	3	11.11
7. Role płc.		20	17.24	14	15.91	3	6.12	3	11.11
Suma i % (w stosunku do wszystkich obszarów)		116	41.43	88	31.43	49	17.50	27	9.64

Dla chłopców porządek statusów jest następujący: tożsamość dyfuzyjna, tożsamość przejęta, moratorium i tożsamość osiągnięta. Badani wykazali najmniejsze zainteresowanie polityką, rolami płciowymi, małżeństwem oraz potencjalnym konfliktem rodzina – praca. Przejmowanie poglądów od osób znaczących obserwuje się głównie w odniesieniu do religii i roli rodzicielskiej. Tożsamość moratoryjną stwierdzono głównie w obszarze planów zawodowych, dylematu rodzina – praca oraz małżeństwo. Tożsamość osiągnięta to status przypisywany chłopcom najrzadziej. Najłatwiej ustalali oni tożsamość tylko w odniesieniu do planów zawodowych.

Tabela 4. Statusy tożsamości w obszarach: dziewczęta a chłopcy

Obszary \ Statusy tożsamości	Całość	Eksplor. vs. brak	Dyfuzyja	Przejęta	Morator.	Osiagn.
1. Praca	10.385*	1.818	2.051	0.072	0.952	7.941**
2. Małżeństwo	8.197*	6.241**	4.381*	0.080	0.564	3.794*
3. Dzieci	8.137*	3.516*	4.781*	0.051	0	2.954*
4. Rodz.-praca	13.293**	4.266*	6.894**	0.549	0	6.746**
5. Religia	4.757	2.739*	0.251	1.317	0.087	3.306*
6. Polityka	3.408	1.029	0.208	0.251	0.500	0.120
7. Role płc.	7.327	4.132*	4.266*	0	4.242*	0.500

** – $p < 0.01$, * – $p < 0.05$

Porównanie wyników uzyskanych w grupie dziewcząt i chłopców, wyrażone istotnością różnic w zakresie statusów tożsamości w wyróżnionych obszarach aktywności przedstawia tabela 4 (χ^2 lub test dokładnego prawdopodobieństwa Fishera).

Porównanie badanych dziewcząt i chłopców pod względem przypisywanych im statusów tożsamości w różnych obszarach ich aktualnej lub przewidywanej aktywności dowodzi istotnej różnicy w zakresie planów zawodowych, ról małżeńskich, ról rodzicielskich oraz dylematu rodzina – praca. Styl ustalania planów zawodowych przez chłopców częściej szacowano jako tożsamość osiągniętą. W odniesieniu do małżeństwa dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy osiągają tożsamość, podczas gdy chłopcy byli dyfuzyjni. Dziewczętom też częściej przypisywano statusy wysokie (tożsamość osiągnięta i moratorium). Podobnie jest w odniesieniu do ról rodzicielskich: dziewczęta częściej niż chłopcy eksplorowały i

(lub) dokonywały samodzielnych wyborów w odniesieniu do tych ról. W przypadku dylematu rodzina – praca chłopcy okazali się bardziej dyfuzyjni, natomiast u dziewcząt stwierdzono wiele samodzielnych rozwiązań potencjalnego konfliktu. Dziewczętom przepisano też więcej statusów wysokich. W odniesieniu do religii dziewczęta częściej niż chłopcy dysponują ustaloną tożsamością. Częściej też przysługują im w tym obszarze statusy wysokie. W odniesieniu do ról płciowych dziewczęta są mniej niż chłopcy dyfuzyjne i częściej niż oni eksplorują ten obszar. Dziewczętom też częściej przypisywano tu statusy wysokie.

Badanie młodzieży wskazuje, że już okres adolescencji jest czasem zaznaczania się różnic między dziewczętami i chłopcami pod względem podstaw ich tożsamości. Uzyskane wyniki potwierdzają częściowo twierdzenia o przewadze dziewcząt w obszarach interpersonalnych i chłopców – w interpersonalnym obszarze pracy, lecz nie religii, polityki i konfliktu rodzina – praca. Sugeruje to, że niezależnie od psychospołecznego rodowodu tego efektu, dorastanie jest okresem dychotomizowania się płci w sposób odzwierciedlający społeczne oczekiwania i osobistą potrzebę trwałego lokowania siebie w świecie opisanym według jednoznacznych kryteriów, które oznacza tu dążenie do typowości płciowej. Jednocześnie jednak u badanych zaznacza się przewaga poziomu tożsamości dziewcząt nad tożsamością chłopców.

Dyskusja

Interpretacja uzyskanych wyników znajduje kilka podstaw:

1. Biologiczne dojrzewanie – dziewczęta dojrzewają przeciętnie dwa lata wcześniej niż chłopcy, co tłumaczyć ma ich większe zaawansowanie rozwojowe, potwierdzone cytowanymi i innymi wynikami badań (rozwój *ego*; Cohn 1991, Richards i in. 1991, poziom rozumowania moralnego; Helkama, Ikonen 1985). Psychologiczne reakcje na dojrzewanie są jednak zależne od tak wielu czynników, za relacje między pubertalnymi zmianami i rozwojem „ja” są ciągle nieznanne.

2. Różnice płciowe w zdolnościach poznawczych, zwłaszcza werbalnych i w doświadczeniu socjalizacyjnym (Block 1984). J. Piaget (1965) oraz J. Lever (1978) potwierdzili tę ostatnią sugestię stwierdzając, że struktura zabaw dziewcząt przyczynia się do osiągnięcia dwa lata wcześniej niż możliwe staje się to dla chłopców, stadium moralności autonomicznej.

3. Specyfika procesu budowania tożsamości, co oznacza różną dla dziewcząt i chłopców kolejność zadań rozwojowych (Douvan, Adelson 1966). O ile chłopcy

muszą najpierw ustalić tożsamość, aby uzyskać gotowość do podjęcia zadań dorosłości (intymność i generacyjność), o tyle dziewczęta przygotowując się do podjęcia związków emocjonalnych, jednocześnie konstruują swoją tożsamość. W efekcie „tożsamość” i „intymność” zlewają się powodując, że punkty krytyczne w kobiecym rozwoju nie są równie łatwe do ustalenia, jak w przypadku mężczyzn (Hodgson, Fisher 1979).

Nakładanie się u dziewcząt i młodych kobiet zadania rozwiązania kryzysu tożsamości i intymności nie dość, że oznacza wcześniejsze w porównaniu z mężczyznami podejmowanie zadań rozwojowych, jeśli ich poziom mierzyć kryteriami koncepcji E. Eriksona, to ma szereg innych implikacji. Podstawowa wyraża się większą złożonością rozwojowej drogi kobiet. Przyczynia się do tego częsty konflikt między motywami o charakterze zadaniowym i społecznym. Styl jego rozwiązania wyraża się w różnych planach życiowych i wielu wariantach formowania tożsamości w obszarach publicznych i prywatnych. Jednym z nich może być szczególnie przyspieszona eksploracja różnych alternatyw, sprzyjająca wcześniejszemu osiągnięciu tożsamości.

4. Typizujące wychowanie, czy szerzej socjalizacja (por. Block 1984). Socjalizacja ukierunkowana jest na przyswajanie przez dzieci dychotomicznych ról płciowych, co może tłumaczyć różnice płciowe w poziomie tożsamości dziewcząt i chłopców, obserwowane w różnych obszarach ich aktywności. Odrębna natura kobiecej i męskiej tożsamości oznacza jej inne, społecznie sankcjonowane podstawy. Chłopcy odpowiadają na pytanie „kim jestem?” wykonując zadania mierzone obiektywnymi kryteriami osiągnięć (kompetencje i wiedza), podczas gdy dziewczęta określają swoją tożsamość przez ustalenie, z kim dzielą swoje życie, jakie ponadindywidualne znaczenie ma ich płeć. W okresie adolescencji społeczna presja na respektowanie instrumentalnej (chłopcy) lub wspólnotowej (dziewczęta) podstawy tożsamości uzyskuje wsparcie ze strony samej młodzieży, poszukującej pewności w zakresie niestabilnej tożsamości płciowej.

5. Różnice w zakresie charakterystyki społeczeństw na kulturowym wymiarze męskości – kobiecości. „Kobiecość” i „męskość” wyznaczają dominującą zasadę socjalizacji, a przewaga jednej z tych opcji decyduje o jej przebiegu i wyniku. „Męskość” odnosi się do krajów, w których role płciowe są wyraźnie różnicowane, wyraźna jest polaryzacja płci i potwierdzające ją stereotypy kobiet i mężczyzn (Japonia, Austria, Wenezuela, Włochy). „Kobiecość” z kolei odnosi się do społeczeństw, w których role płciowe nakładają się: zarówno kobiety, jak i mężczyźni powinni być umiarkowanie skoncentrowani na jakości życia (Szwecja, Norwegia, Holandia, Dania; Hofstede 1991). W krajach „kobięcych”, w odróżnieniu od krajów „męskich” nie istnieją wyraźne stereotypowe oceny atrybutu kobiet i mężczyzn.

Różni też oba typy krajów zakres presji na przyswajanie instrumentalnej lub ekspresyjnej orientacji: w krajach „męskich” nacisk dotyczy tej pierwszej, a w krajach „kobięcych” – drugiej formy funkcjonowania. Różnica dotyczy ponadto stopnia uniwersalności treści stereotypów płci: w krajach „kobięcych” opis ten kojarzony jest z poszczególnymi rolami kobiet i mężczyzn, które determinują ich biologiczne funkcje, natomiast w krajach „męskich” są one specyficzne i związane z danym krajem.

Przyjmuje się, że „kobiecość” i „męskość” to nie tylko ogólny system preferencji i wartości, obecny w życiu społecznym, ale też typ subkultury obserwowanej w najważniejszych dla przebiegu socjalizacji sytuacjach, które tworzy rodzina, szkoła i miejsce pracy.

Charakterystyka kultur „kobięcych” i „męskich” uzasadnia wyróżnienie dwóch kryteriów ich opisu: kryterium istotowego (polaryzacja płci *vs.* brak polaryzacji) oraz kryterium wartościującego (wysoka ocena atrybutów męskich – kraje „męskie”, wysoka ocena atrybutów kobiecych – kraje „kobiece”).

Prezentowane wyniki badań nad młodzieżą, skorelowane z wynikami badań osób w średnim wieku, gdzie przewaga w poziomie tożsamości kobiet jest jeszcze wyraźniejsza (Miluska, w druku), pozwalają na wyeksponowanie „kulturowej” interpretacji różnic płciowych.

Polska jest krajem „istotowo” niejednoznacznym: istnieje tu świadomość psychologicznych różnic płciowych. Jednocześnie jednak względnie trwale okazują się społeczno-polityczne doświadczenia okresu powojennego, które wyrażają się preferencjami dla kolektywizmu i idei równości. Obserwuje się tu też nakładanie się ról płciowych oraz zainteresowanie jakością życia.

Niejednoznaczny jest również opis kultury polskiej według kryterium wartościującego. Akceptacji „męskości” towarzyszy wysokie uznanie dla „kobiecości”. Polską kulturę z jednej strony określa historycznie uwarunkowany kult walki i bohaterstwa oraz okupione cierpieniem upominanie się o wolną ojczyznę, spozreganą jako Kobieta – Matka. Jednocześnie polskość definiuje wpływ wspólnotowej religii, jaką jest katolicyzm, duże znaczenie kultu Maryjnego, a także symbole i styl zachowania, wypracowane przez szlachtę i przejęte przez inteligencję, w których dominuje honor i etykieta, wyrażająca między innymi wysoką pozycję kobiety, a nie pragmatyzm, określający „męskie” społeczeństwa. O dużym nasyceniu kultury polskiej czynnikiem kobiecości może świadczyć ponadto ustalona w badaniach wysoka wartość humanizmu i większa bliskość kobiet niż mężczyzn w stosunku do pozytywnego prototypu Polaka opisanego na tym wymiarze (Boski, Miluska 1994), a także duże znaczenie ról prywatnych (Miluska, w druku).

Kulturowe znaczenie kobiety i kobiecości owocuje szansami kobiet na psychospołeczną autokreację. Nieprzypadkowo więc osiągnięciu tożsamości sprzyja schemat kobiecości, a nie męskości (Miluska, w druku). Kultura polska wydaje się promować kobiety, przyzwalając na ich aktywność w różnych dziedzinach, a często do niej skłaniając. Działanie w „męskich” sferach sprzyja ich walce o tożsamość. Także potrzeba dobrego wypełniania tradycyjnych ról kobiecych w często trudnych warunkach ekonomicznych powoduje, że i tu kobiety uzyskują przewagę nad mężczyznami w poziomie tożsamości. Reasumując, można powiedzieć, że im większa aktywność, związana z liczbą pełnionych lub przewidywanych ról, a ta przysługuje w Polsce przede wszystkim kobietom, tym większe szanse na wykreowanie dojrzałej tożsamości.

Jednocześnie dość duże znaczenie tożsamości przejętej, obserwowane zwłaszcza wśród dziewcząt wskazuje na to, że oczekuje się od nich spełnienia roli nośnika kultury. Możliwe więc, że w Polsce funkcjonują podwójne standardy kulturowe, z których jeden przewiduje dla kobiet funkcję łącznika pokoleniowego, a drugi zakłada większą innowacyjność i sprzyja moratorium. Wynik ten zgodny jest z ustaleniami innych autorów, którzy stwierdzili, że wśród kobiet istnieje opozycja dwóch grup statusów tożsamości, posiadających zbliżony psychologiczny sens: tożsamość osiągnięta i przejęta oraz moratorium i tożsamość dyfuzyjna (Marcia 1976; LaVoie 1976), choć nie jest to wzór jedyny (Orlofsky 1978). Ten szczególny podział stylów ustalania tożsamości może wskazywać na to, że rozwój tożsamości kobiet, mierzony statusami tożsamości przebiega inaczej niż rozwój tożsamości mężczyzn, znaczony linią: dyfuzja – tożsamość przejęta – moratorium – tożsamość osiągnięta.

Uzyskane wyniki wskazują na brak kulturowych warunków wspomagających rozwój tożsamości mężczyzn, którzy w różnych obszarach pozostają często dyfuzyjni (brak zachęt do podejmowania decyzji) lub podejmują aktywność według gotowych wzorów (tożsamość przejęta). W tym przypadku rola stereotypów płci jest wyraźniejsza, stanowiąc czynnik blokujący podejmowanie przez mężczyzn nietypowych ról płciowych.

Inna interpretacja odwołuje się do zasadności podziału na obszary kobiecej i męskiej dominacji. Zebrano dowody empiryczne pozwalające zakwestionować istniejące w tym zakresie ustalenia. Szczególnie znamienne jest stosunek kobiet i mężczyzn do religii, w paradygmacie statusów tożsamości wskazywanej jako sfera bliższa mężczyznom niż kobietom. Uzyskane wyniki, dowodząc przewagi

kobiet sugerują, że polska kultura zmienia zaklasyfikowanie obszarów. Wspólnotowy wymiar katolicyzmu może czynić religię obszarem „kobiecy”, zwiększając szanse kobiet na progres w zakresie tożsamości. W ten sposób supremacja pierwiastka kobiecego odbiera mężczyznom obszary ich potencjalnej autokreacji, nie podsuwając nowych, ważnych psychologicznie i dających się zaakceptować społecznie. Uzyskujemy tu dodatkowy dowód na to, że polska kultura nie wspiera rozwoju tożsamości mężczyzn. Możliwe, że rekonstrukcja systemu społeczno-gospodarczego przyczyni się do zmiany symboli kulturowych, odpowiedzialnych za psychospołeczny rozwój obu płci.

Kulturowa interpretacja różnic płciowych w osiąganiu tożsamości podważa założenie E. Eriksona o większej dostępności tożsamości dla mężczyzn niż kobiet. Proces eksploracji i dokonywania wyborów, w świetle uzyskanych wyników, jawi się jako kompetencja uniwersalna, której ujawnieniu sprzyjać mogą czynniki społeczno-kulturowe.

LITERATURA CYTOWANA

- Archer S.L., Waterman A. (1989). *Ego identity status interview: Early and middle adolescent form*. Maszynopis nie publikowany.
- Block J.H. (1984). *Sex role identity and ego development*. San Francisco: Jossey – Bass.
- Boski P., Miluska J. (1994). *Polish cultural femininity and its implications*. Referat przygotowany na XII Congress of Cross-Cultural Psychology, 24 – 27 July, 1994, Pamplona, Hiszpania.
- Cohn L.D. (1991). Sex differences in the course of personality development: A meta – analysis. *Psychological Bulletin*, 109, 2, 252-266.
- Douvan E., Adelson J. (1966). *The adolescent experience*. New York: Wiley.
- Erikson E.H. (1970). *The life cycle: Epigenesis of identity*. W: H. Fitzgerald (red.). *Developmental Psychology*. New York: Norton.
- Erikson E.H. (1982). *The life cycle completed. A review*. New York: Norton.
- Helkama K., Ikonen M. (1985). Niektóre korelaty dojrzałości rozumowania moralnego u dzieci i młodzieży w Finlandii. *Przegląd Psychologiczny*, 28, 3, 667-686.
- Hodgson J.W., Fisher J.L. (1979). Sex differences in identity and intimacy development in college youth. *Journal of Youth and Adolescence*. 8, 37-50.

- Hofstede G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work – related values*. Beverly Hills: Sage.
- Hofstede G. (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind*. London: McGraw Hill.
- LaVoie J.C. (1976). Ego identity formation in middle adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 5, 371-385.
- Lever J. (1978). Sex differences in the complexity of children's play and games. *American Sociological Review*, 43, 471-483.
- Marcia J.E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 5, 551-558.
- Marcia J.E. (1976). Identity six years after: A follow – up study. *Journal of Youth and Adolescence*, 5, 145-160.
- Miluska J. *Tożsamość kobiet i mężczyzn w cyklu życia*. Wydawnictwo Naukowe UAM, w druku.
- Morinaga Y., Frieze I.H., Ferligoj A. (1993). *Career plans and gender – role attitudes of college students in the United States, Japan, and Slovenia*. Maszynopis nie publikowany.
- Orlofsky J.L. (1978). Identity formation, achievement, and fear of succes in college men and women. *Journal of Youth and Adolescence*, 7, 49-62.
- Piaget J. (1965). *The moral judgment of the child*. New York: Free Press.
- Poe R.E. (1991). Developmental changes in vocational identity among college students. *Journal of College Student Development*, 32, 249-252.
- Richards M.H., Gitelson I.B., Petersen A.C., Hurtig A.L. (1991). Adolescent personality in girls and boys. *Psychology of Women Quarterly*, 15, 65-81.
- Savickas M.L. (1985). Identity in vocational development. *Journal of Vocational Behavior*, 27, 327-337.
- Schiedel D.G., Marcia J.E. (1985). Ego identity, intimacy, sex role orientation and gender. *Developmental Psychology*, 21, 149-160.
- Waterman A.S., Archer S. (1979). Ego identity status and expressive writing among high school and college students. *Journal of Youth and Adolescence*, 8, 327-341.
- Waterman A.S. (1982). Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology*, 18, 341-358.